

Le chevalier errant, els Saluzzo del Montferrat i l'autoria del Curial

Abel Soler
Universitat de València

RESUM: *Es vol cridar l'atenció de la crítica literària catalana sobre Le chevalier errant (Torí-París, 1394-1405) del marquès de Saluzzo (l'aventura al·legoritzada, autobiogràfica i dantesca, d'un cavaller caigut i redimit, a través de tres llibres: d'Amor, de Fortuna i de Coneixença, respectivament), obra conservada al Montferrat des del 1435. Pogué servir de precedent i motiu d'inspiració per a l'autor de Curial e Güelfa (Nàpols-Milà?, ca 1445-1448) a l'hora de concebre la novel·la cavalleresca catalana com un relat on el protagonista travessa per tres llibres també: d'Amor, de Cavalleria i de Virtut. A més de coincidències estructurals, argumentals i onomàstiques, és possible que Enyego d'Àvalos –a qui atribuïm l'autoria del Curial¹– haguera tingut accés a la biblioteca Saluzzo de Casale Monferrato, pels vincles que mantingué amb bibliòfils montferratesos mentre residí a la cort de Milà (1435-1447), on curava dels interessos del rei d'Aragó i Nàpols, Alfons el Magnànim.*

MOTS CLAU: *Curial e Güelfa – Enyego d'Àvalos – Montferrat – Le chevalier errant – Marquès de Saluzzo*

ABSTRACT: *We would like to encourage the Catalan literary criticism to pay attention to Le chevalier errant (Turin-Paris, 1394-1405) by the marquess of Saluzzo (the allegorised, autobiographical and Dantesque adventure of a fallen and redeemed knight all over three books: about Love, Fortune and Knowledge, respectively), a work kept in Monferrato since 1435. It could*

¹ L'atribució de l'autoria del *Curial* a D'Àvalos (Soler 2016a) posa fi a tres dècades durant les quals estudiosos com Lola Badia i Jaume Torró havien tractat d'ubicar l'obra –infructuosament– en «les corts ibèriques dels Trastàmara». Encara en escrits recents (Badia 2016), es parlava d'enigmes insondables: «si ignora nome [de l'anòmin autor] e contesto» de la novel·la. Tot plegat constituïa «il grande mistero del *Curial e Güelfa*» (p. 186). El que no té explicació és que hagen reaccionat, injustificablement, amb apressades declaracions de premsa i un pamflet difamatori (Badia - Torró 2017), que teníem l'obligació de respondre (Soler 2017c).

serve as a precedent and inspiration motive for Curial e Güelfa's author (Naples-Milan?, ca 1445-1448) when he conceived this Catalan chivalric romance as a story where the protagonist goes also through three books: about Love, Chivalry and Virtue. Apart from structural, plot and onomastic coincidences, it is possible that Enyego d'Àvalos –to whom we attribute the Curial's authorship– could have access to Saluzzo de Casale Monferrato's library, according to the bonds he kept with bibliophiles from Montferrat during his stay in the court in Milan (1435-1447), where he looked after the interests of the king of Aragon and Naples, Alfonso the Magnanimous.

KEYWORDS: Curial e Güelfa – Enyego d'Àvalos – Monferrato – Le chevalier errant – Marquess of Saluzzo

1. Introducció

En el proemi al llibre II de la novel·la cavalleresca *Curial e Güelfa*, obra d'autor desconegut escrita en català a Itàlia (Nàpols-Milà?) al voltant dels anys 1445-1448, se'ns adverteix: «En aquest libre se fa menció de cavallers errants [...]» (CeG II.0).² Curiosament, en el procés de recerca de la nostra tesi doctoral sobre *La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de «Curial e Güelfa»*, hem pogut detectar alguns llombardismes lèxics, a més de fonts llombardes³ i montferrateses que semblen confirmar –almenys en part– la constatació de Martí de Riquer, Anton Espadaler, Olimpio Musso⁴ i altres crítics sobre la familiaritat del desconegut autor del text català amb el paisatge llombard i amb el marquesat de Montferrat. Precisament, és en aquest marquesat on discorre bona part de l'acció de la novel·la catalana. Al *Monferrato* creix el protagonista, Curial, s'enamora de la Güelfa i hi torna d'incògnit vers la fi del relat, després d'anys de captiveri a Tunis.

Curial e Güelfa és un text «italià» en múltiples aspectes,⁵ però molt

² La determinació geogràfica i cronològica del procés definitiu d'escriptura de l'obra es justifica en la nostra tesi doctoral, Soler 2016a. Les citacions textuales del *Curial* remeten a l'edició de Ferrando 2007, que respecta paleogràficament el text del manuscrit. Ressenyem el títol en forma abreujada (CeG), seguit del llibre en numeració romana (I, II o III) i del capítol en xifres àrabiques. Les citacions de *Le chevalier errant* són de l'edició de Marco Piccat i Laura Ramello (Saluzzo 2008).

³ Soler 2016a; Id. 2015; Id. 2016b, respectivament.

⁴ Riquer 1964; Espadaler 1984; Musso 1991.

⁵ Soler 2017a.

desconegut pels estudiosos de la literatura italiana del *Quattrocento*; entre altres coses, per estar escrit en una llengua «no italiana», com és el català. Així mateix, *Le chevalier errant* del marquès de Saluzzo (Torí, 1394-1396-París, 1403-1405) ha sigut escassament conegut i divulgat durant segles a Itàlia per una raó similar: per ser obra piemontesa, però redactada en francès. L'objectiu *comparatista* del present treball és doble. D'una banda, ens proposem donar a conèixer a la crítica catalana i italiana l'influx que el coneixement o la lectura de *Le chevalier errant* podria haver exercit en l'autor del *Curial* a l'hora de concebre l'obra com l'itinerari d'un cavaller (enamorament > caiguda > redempció) estructurat en tres «llibres»: llibre I o d'Amor, llibre II o de Cavalleria, llibre III o de Virtut (ciència+sapiència).⁶ D'altra banda, convenia cridar l'atenció també sobre el cavaller Enyego d'Àvalos, un castellanòfon (criat quasi des del seu naixement a la cort valenciana del rei d'Aragó), que, durant els anys que visqué a la cort de Milà; del 1435 al 1447, amb algunes interrupcions: llargues estades a la cort de Nàpols. Fou cambrer destacat del duc Filippo Maria Visconti, ambaixador d'Alfons el Magnànim a la Llombardia i mecenes d'humanistes. En aquest temps, D'Àvalos mantingué vincles estrets amb nobles, lletraferits i escriptors relacionats amb un Casale Monferrato que governava llavors Ludovico di Saluzzo, fill de l'autor de *Le chevalier errant*. Bé podria ser D'Àvalos, doncs, l'escriptor que Martí de Riquer i Antoni Espadaler⁷ aconsellaven cercar i detectar pel Montferrat, a fi de dotar d'autoria l'orfe clàssic català.⁸

2. Le chevalier errant, i un marquès de Saluzzo governant el Montferrat

Le chevalier errant (1394-1396, 1403-1405) és obra de Tommaso III d'Alemano o Del Vasto (1356-1416), marquès de Saluzzo/*Saluces* (1396-1416), un noble piemontés que s'alià amb el rei de França per a fer front a l'expansionisme savoia sobre la regió. La vida a la cort de París li reportà un bon domini del francès, que elegí com a vehicle d'expressió literària. Co-

⁶ És just reconèixer que el primer a esmentar *Le chevalier errant* en relació amb el *Curial* fou Espadaler (1984, pp. 50-51). Tanmateix, descartà llegir-lo i comparar-lo, perquè –segons ell– «trobar possibles fonts comunes» entre ambdues obres «suposaria buscar una agulla en un paller», ateses les característiques tòpiques que solen repetir-se en tots els llibres que tracten de cavalleries. Sobre el concepte de *virtus* de l'escriptor, vegeu avall.

⁷ Riquer 1964; Espadaler 1984.

⁸ Com s'argumenta hipotèticament, després d'haver aportat els més diversos indicis biogràfics, històrics, contextuals i literaris, en Soler 2017b.

mençà a escriure el llibre estant presoner dels savoians a Torí i el reelaborà anys després a París.⁹ Marco Nievergelt definí el resultat com «a synthesis of moral didacticism and chivalric celebration»,¹⁰ una catalogació que es podria fer extensible –amb pocs matisos– al *Curial*.¹¹ El del cavaller errant piemontés és un viatge al·legòric, d'inspiració dantesca, ornat amb detalls que connecten amb la biografia de l'autor. Fins al punt que alguns crítics parlen d'una autobiografia cavalleresca poetitzada.¹² En aquest sentit, podríem veure un altre punt de contacte amb el *Curial*, on determinats espais geogràfics, blasons heràldics, topònims, antropònims, etc., remetent a episodis o detalls *à clef* de la vida d'un autor perfectament identificable amb el gran camarlenc de Nàpols, *Inico/Enyego* d'Àvalos.¹³

Quan Tommaso III morí, el seu marquesat ja formava part del gran ducat de Savoia, en la cort del qual s'havia educat el seu fill i successor, Ludovico I di Saluzzo (1406-1475), marquès des del 1416. Esdevingué mariscal dels exèrcits del duc Amadeu VIII quan aquest humilià el marquès de Montferrat, Gian Giacomo Paleologo: l'obligà a retre-li vassallatge (1432) i a casar (1435) una filla seua, Isabella Paleologo (1427-1470), amb el jove marquès de Saluzzo. L'objectiu d'Amadeu era instal·lar el novençà Ludovico al palau de Casale Monferrato (el «Casalo» del *Curial*) perquè exercira allí de governador savoia del marquesat montferratés, mentre el sogre Gian Giacomo i el cunyat Giovanni IV (marquès titular des del 1445) gaudien d'un retir daurat al castell de Pontestura («Pont de Stura» en el *Curial*).¹⁴ L'autor del text català es fa ressò d'aquesta doble capitalitat o cohabitació de poders, i de la presència a Alba («Alva», en la novel·la), retirada entre monges, d'una devota i carismàtica marquesa viuda, que recorda en alguns aspectes la Güelfa.¹⁵

En la biblioteca àulica de Casale, un Ludovico di Saluzzo interessat per les lletres i amic d'humanistes conservava dos manuscrits de l'obra paterna: el de la primera versió, i el més luxós i definitiu, il·luminat a París el 1405 i recuperat per la família el 1435.¹⁶ L'original del 1396 romangué per a ús

⁹ El *remaniement* donà lloc a un segon manuscrit o còdex de l'obra. Cfr. Segre 1994, p. 355.

¹⁰ Nievergelt 2012, p. 53.

¹¹ Vegeu, per exemple, les reflexions que ofereix Butinyà 1992.

¹² Piccat 2008, p. 8.

¹³ Us remetem, de bell nou, a Soler 2017b i, per a majors detalls, a Soler 2016a.

¹⁴ Cfr. De Conti 1839, pp. 159-164; Cognasso 1915; Id. 1918; Settia 2000b.

¹⁵ Ens referim a la beata Margherita di Savoia, que ja cridà l'atenció de Merrill 1983, p. 166, com un dels personatges en què es fixà l'anònim del *Curial* a l'hora de caracteritzar la Güelfa.

¹⁶ El còdex tornaria, emperò, a França l'any 1442 i s'integraria en els fons de la Biblioteca Reial. Es tracta de l'actual manuscrit de París, Bibliothèque nationale de France, fr. 12559.

privat i familiar al Montferrat. Passà després a la col·lecció ducal de Chambery (inventari del 1498), al palau ducal de Torí (abans del 1695) i a la Biblioteca Universitària de Torí (ms. L V 6), on l'incendi del 1904 el danyà parcialment.¹⁷ Pràcticament desconeguda l'obra fins el segle XVIII, no s'ha publicat fins a fa pocs anys (1984, 2001, 2008).¹⁸ En aquest ús privat i aquest oblit, també presenta, doncs, alguna concomitància amb la situació del *Curial*, redescobert cap al 1860 i portat a la premsa el 1901. No obstant això, i a diferència del *Curial*, concebut com un llibre confidencial o de recitació restringida, *Le chevalier* inspirà uns frescos del palau marquesal de Saluzzo¹⁹ i fou mostrat als visitants més insignes de Casale, pel marquès Ludovico, com una joia familiar. Pels anys 1492-1500, Gioffredo II della Chiesa, cronista del Montferrat i secretari de Ludovico, féu elogi d'aquest objecte de culte familiar: «Tommaso fece un libro il quale anchor oggidì è in casa, che si chiama *Il cavalier errante*». I afirma que «questo cavaliere rappresenta la vita humana».²⁰ A mitjan segle XVI, un religiós carmelità reescrigué en prosa el prosímetre original de Saluzzo i el convertí en un text moralitzant: *Voyage du chevalier errant* (Ambers, 1577). Després, ja no se'n parlà més fins el 1796, quan Vincenzo Malacarne donà notícia de l'obra a la Societat Patriòtica de Torí.²¹ Les ressenyes franceses de la Il·lustració valoraven negativament *Le chevalier*, com un «mauvais voyage allegorique et imaginaire» jalonat per un «abus de citations» prescindibles (Legrand d'Aussy, 1798); un «étalage désordonné d'une erudition confuse et mal digérée».²² S'explica així que haja romàs inèdit fins a fa poc.

3. De l'«homo viator» de Saluzzo al cavaller «humanista» del Curial

Le chevalier errant narra el viatge, mig versemblant mig al·legòric, d'un cavaller anònim, idealitzat però identificable –per pistes implícites– amb l'escriptor. Aquest juga, com ho farà també l'autor del *Curial*, amb la polisèmia d'error ('caminar', però també 'errar')²³ i amb un protagonista

¹⁷ Piccat 2008, pp. 22-24.

¹⁸ Ward 1984; D'Aleran 2001; Saluzzo 2008.

¹⁹ D'Aleran 2001, p. 14.

²⁰ Muletti 1830, p. 373, nota 1; Jorga 1893; Bordone 1988.

²¹ Piccat 2008, pp. 22-24

²² *Notices* 1798, vol. 5, p. 564.

²³ Ambigüetat que explica l'editor del *Curial* en francès: Barberà 2007, p. 130, nota 35. Per al cas i antecedent –possiblement inspirador– de *Le chevalier*, cfr. Bouchet 2000, pp. 31-42; Bordone 2008, p. 31.

posat davant la seua «Y» pitagòrica, que equivoca el camí de la vida, es regenera després i retroba el camí dret.²⁴ El recorregut del Cavaller Errant s'estructura explícitament en tres llibres (d'Amor, de Fortuna i de Coneixement) i en un recorregut pels palaus del déu d'Amor, la Dama Fortuna i la Dama Coneixença. De bon començ es troba amb Coneixença i és adobat cavaller per Jesucrist sense saber-ho –se li revelarà després. S'enamora d'una bella dama i se'n van ambdós a la cort d'Amor acompanyats per parelles de cèlebres amants. Els Gelosos de la cort declaren la guerra als Amorosos. La dama desapareix al bosc i el cavaller, perduda la felicitat, és condemnat a continuar viatjant. L'acompanyen en el viatge erràtic una donzella, *demoiselle Esperance* (precedent de la també al·legòrica *Festa del Curial*), que li proporciona consol, i el vailet *Travail*, que l'ajuda a ser constant. El protagonista demana consell a la cort de Fortuna, on contempla les misèries dels abatuts pel destí i la caiguda de molts poderosos. Ha d'afrontar diverses aventures i, sobretot, combatre contra *Breuz Sans Pitié*, personatge nefast del *Tristan en prose*, evocat igualment en el *Curial*. També hi apareix un *sergent Bonté*, que podria explicar –si l'anònim tingué accés a *Le chevalier*, és clar– l'herald *Bonté* (CeG II.32) del relat català. No són les úniques repeticions. En el text italofrancés figuren també el duc d'Orleans, la filla del duc de Baviera, Jean Le Meingre 'Boucicaut', la filla del senyor de Milà i un marquès de Montferrat. Aquest últim guanya el premi d'un torneig celebrat a Milà.

Le chevalier errant i *Curial e Güelfa* comparteixen, doncs, una estructura tripartida, l'influx de Dante, un esperit de reedició del mite cavalleresc i alguns personatges coincidents, així com un interès pel paisatge nord-italià. El cavaller de Saluzzo travessa per un Montferrat i una Llobardia devastats per les guerres entre güelfs i gibel·lins. El viatger es troba amb personatges històrics²⁵ i mitològics que són producte de la memòria d'un autor que ha llegit molt.²⁶ Finalment, el Cavaller Errant arriba a la llar de la Dama Coneixença, on participa d'un ritual purificador: peregrina simbòlicament a Jerusalem i s'adorna, ja en edat madura, de tota

²⁴ D'aquest tòpic clàssic de la «Y» pitagòrica en el *Curial*, vegeu, entre d'altres, Torró 1991, p. 167, nota 59. En el *Curial* hi ha un moment en el qual el protagonista, que viatja de cavaller errant, s'acomiada del seu amic Salanova en una cruïlla de camins. L'acomiadat «elegí la man dreta» (CeG II.11) i Curial, doncs, l'esquerra, el camí *sinistre*, com a presagi de la «perdició» moral en què cauria a París.

²⁵ Cfr. Keen 1986, pp. 34-35 i 274.

²⁶ Segons Cornagliotti 1989, Saluzzo coneixia obres de la matèria de Bretanya, el cicle carolingi i la matèria de Roma, i se'l pot qualificar –per al seu rang social i per a l'època– com un gran lector.

mena de virtuts de signe teològic o cristià. Saluzzo descriu el seu marquesat com un indret situat en els confins del Piemont, «en Lombardie», als peus d'una gran muntanya des del cim de la qual es «devise France et Ytalie» (renglons 5611-5616).²⁷

En el terreny de la narrativa cavalleresca, segons Marco Piccat, «Tommaso fu il primo ad ideare la narrazione di un viaggio virtuale tra realtà e finzione, di tradizione dantesca»,²⁸ innovació que el situa –com l'autor del *Curial*– en una híbrida intersecció d'influències i tradicions literàries procedents de França i d'Itàlia. En qualsevol cas, en l'obra de Saluzzo predominen els elements cavallerescos, com pertoca a un cortesà de París.²⁹ Cesare Segre descriu l'obra com un «romanzo allegorico-didattico in cui intervengono recuperati temi e figure della letteratura arturiana, e al contempo inserite notizie di storia antica e personaggi contemporanei». El cavaller és guiat en un viatge erràtic i de regeneració espiritual (religiosa i devota; no tan filosòfica i laica com la del *Curial*) per tres «docenti» allegoritzats: *Rayson le Philosophe* o Raó el Filòsof (una mena de Melchior de Pando relacionable amb el del *Curial*); *Dame Fortune*, una dona majestàtica, poderosa i boeciana (i no la caricatura humanística del *Curial*), i, sobretot, *Dame Cognoissance*, que aconseguirà, com la Güelfa i Bacus Líber en el *Curial*, redreçar el personatge erràtic o «cavaller errant» per la dreta via.³⁰

Per a Florence Bouchet, Saluzzo treballa sobre el concepte medieval d'*homo viator* que fa *quête de soi* i presenta una peregrinació per la vida mundana de caràcter introspectiu. S'entén així que evoque Dante («mi ritrovai, errando») només començar l'obra. La figura del *chevalier errant* es consagrà en els relats de Chrétien de Troyes (segle XII) i en el *Tristan en prose* (ca 1230), però, com observa Martí de Riquer, Saluzzo fou el primer a fer-la constar en un títol literari: «La locución *cavaller errant*, no obstante, parece que no fue muy utilizada por los escritores catalanes, y en el *Tirant lo Blanch* no se encuentra nunca. Su equivalente castellano, *cavallero andante*, tampoco gozó de mucha aceptación» a Castella, si més no amb anterioritat al *Quixot* de Cervantes.³¹ A diferència de l'ibèric *Tirant*,

²⁷ Citat per Piccat 2008, p. 5.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Poirion 1965, pp. 28-37.

³⁰ Segre 1994, pp. 355-356. Coneixença explica al cavaller la *senefiance* o significació de les seues aventures, en un sentit penitencial i espiritual, i li revela que ha sigut adobat cavaller pel mateix Crist. Els conceptes de pecat i d'infern, i les virtuts cristianes, al contrari del que ocorre en el *Curial*, resulten centrals en aquesta obra medieval. Cfr. D'Aleran 2001, pp. 17-18.

³¹ Riquer 1992, pp. 191-194.

el *Curial*, un llibre influït per estímuls culturals nord-italians, incorpora el concepte de *cavaller errant* i, segurament seguint l'exemple de Saluzzo, planteja el seu llibre II com un viatge d'aventura èpica i d'amors determinat en bona mesura per imprevistos de la Fortuna (i de la seua companya clàssica, la parca Làquesi del Mite d'Er de Plató, que obliga els humans a elegir un destí).

L'herald que comunica a Curial la convocatòria d'un torneig a Melun adverteix que els convocats hi hauran d'acudir-hi «a forma de cavallers caminants, àlias *errants*» i que «iran per totes les encontrades e combatran tots los cavallers que al torneig iran, si seran per los camins atrobats. E aquell cavaller qui no irà a forma de cavaller errant, no serà admès en lo torneig, ne li serà feta honor ne serà tengut per cavaller» (*CeG* I.26). La convocatòria és l'excusa perfecta per a convertir el llibre II en una narració específicament de cavalleria errant i d'aventures. Explica el mateix autor, en el proemi segon:

En aquest llibre se fa menció de cavallers errants, jatsia és mal dit *errants*, car deu hom dir *caminants*. *Erre* és vocable francès, e vol dir 'camí', e *errar* vol dir 'caminar'. Emperò yo vull seguir la manera d'aquells cathalans qui trasladaren los libres de Tristany e Lançalot, e tornaren-los de lengua francesa en lengua cathalana, e tots temps digueren 'cavallers errants', car aquest vocable 'errants', que vol dir 'caminants', null temps lo volgueren mudar, ans lo lexaren axí, no sé la rahó per què. E axí, diré yo 'errar' per 'caminar', seguint la costuma dels antichs, jatsia que parlaré impropri e seré algun poch digne de repremsió.

En el *Tristany*, Dinadan proclama així el seu esperit d'aventura i de *queste*, de recerca de la pròpia identitat: «Je suis un chevalier errant, qui chascun jor voiz aventure querant et le sens du mond; mès point n'en puis trouver». ³² Seguint la petja del clàssic medieval, Saluzzo escriu: «Et pourries estre chevalier, | Et si yroies aventures querans | Comme font chevaliers errans». ³³ Tant en les cavalleries artúriques dels segles XIII-XIV com en el *Curial*, es manté vigent la figura idealitzada de l'*aventurer* com el paradigma cavalleresc de l'«intento de reconquistar un sentido vital válido para el individuo y la comunidad». El camí és cíclic: culmina amb la regeneració del protagonista i amb la seua reintegració al marc social, normalment elitista i idíl·lic, d'on s'havia esgarriat. El cavaller errant que ha fet *quête de soi* celebra amb els seus la renovació de l'harmonia al si d'una so-

³² Köhler 1974, p. 76.

³³ Saluzzo 2008, vv. 70-72.

cietat estamental.³⁴ A aquest llegat de la matèria bretona, hauríem d'afegir aquells relats cavallerescos de *pilgrim's progress* que proliferaren a la França del segle XIV,³⁵ on el viatger era sotmés a una *psicomàquia*, a un treball íntim i redemptor de l'ànima. *Le chevalier errant* participa, és clar, d'aquest enfocament medieval, que encara ressona en *Curial*, per bé que l'anònim català participa d'un horitzó ideològic més paganitzant i neoplatònic, influït ja per l'humanisme.

Si, per complaure els amants d'una història *lineal* i *taxonòmica* de la literatura, creàrem un subgènere dit «cavalleria errant moralitzada», hi trobarien encaix obres com el *Curial* o *Le chevalier*, o com *Le chemin de vaillance* (1424) de Jean de Courcy: el viatge al·legòric d'un normand que es proposa «to quest itself» amb ajuda de la gràcia divina. L'esperit viatger i al·legòric afecta també *Le livre du cuer d'amour espris* (ca. 1457-1477) de Renat I d'Anjou, on el cavaller *Cuer* ('Cor') comparteix escenari amb sentiments al·legoritzats: Esperança, Gelosia, Tristesia, Vergonya... Les franceses són obres ben medievals i deutores del *Roman de la Rose* de Guillaume de Lorris (ca 1200-1230),³⁶ on l'Enveja és retratada al·legòricament com un ésser menyspreable, tradició iconològica que repercuteix també en el *Curial*.³⁷ No obstant això, entre *Le chevalier* i el *Curial* s'ha produït una cesura, una «crisi» representativa del canvi de paradigma ideològic: del trànsit de l'edat mitjana al Renaixement.

Així doncs, en Saluzzo la Fortuna és canònicament boeciana, medieval, totpoderosa. En *Curial e Güelfa*, per contra, la «deessa» ha passat pel filtre desmitificador de Boccaccio i dels trescentistes italians. Raó el Filòsof, el prohoms orientador de *Le chevalier*, és un fantasma més o menys incorpori i escolàstic, en comparació amb el personatge millor construït de Melchior de Pando, un preceptor paternal i humanista, que coneix d'ètica i que ha llegit Ciceró, Sèneca, Agustí i Petrarca. L'autobiogràfic *Chevalier* de Saluzzo es retratat com un fill pròdig, un pecador que medita sobre els pecats capitals i les virtuts a manera de *memento mori* quan té els cabells canosos. El cavaller del *Curial*, en canvi, és un jove que aspira a ser honorat per la seua virtut i a gaudir dels plaers de la vida. El *Chevalier* renuncia a l'amor i escapa a la Fortuna per tal de veure realitzat el seu anhel espiritual. *Curial* el llombard, no. Ell es mou animat per la força de l'amor. És artífex de la seua pròpia fortuna i aconsegueix «per sos mèrits» –amb l'es-

³⁴ Köhler 1974, p. 76; Bouchet 2000.

³⁵ Wenzel 1973.

³⁶ Vegeu Nievergelt 2012, p. 51.

³⁷ Costa *et al.* 2011, pp. 468-469, nota 243; Costa - Santos 2015.

tudi dels llibres i l'esforç; sense requerir la gràcia de Déu— el principat d'Aurenja, una rica muller i la senyoria de Milà: la glòria mundana i un amor matrimonial beneït per la Venus «estel·lificada» d'*El Convit* de Plató. En termes didàctics i moralitzants, malgrat la coincidència argumental d'ambdós autors en el *topos* del viatge redemptor i en l'admiració per Dante, *Le chevalier* s'acosta més al medieval *Roman de la Rose* que a la innovadora proposta del *Curial*,³⁸ de signe humanístic.

La consigna filosòfica (dèlfica, però també augustiniana) del «yo ·t prech que torns en tu mateix» amb què Melchior agita el pensament de Curial vers la fi del llibre II, quan l'heroi consumat la «cayguda», es pot resseguir així mateix en *Le chevalier errant*, però ací adquireix un to espiritual que no es detecta per a res en el relat català: «Le Chevalier, qui a connu l'insouciance et le désespoir propres à la vie mondaine, doit changer de vie pour retrouver la sérénité. Cependant, si Connaissance l'incite à se méfier des fausses valeurs mondaines, elle ne le pousse pas pour autant à renoncer au monde: elle lui donne de nombreux conseils pour devenir un chevalier accompli».³⁹ Saluzzo dissenya un itinerari de contrició i confessió, de satisfacció anímica del cavaller madur, amb una visió de progrés espiritual influïda per la literatura penitencial i per aquelles ficcions consolatòries medievals on debatien personatges al·legòrics (Virtut, Filosofia, Fortuna...), tan típiques de la França del segle XIV. L'opció franciscana, radical i excèntrica, de redimir el cavaller fent-lo eremita, separant-lo de la milícia perquè practique el *contemptus mundi*, no es contempla ni en *Le chevalier* ni en el *Curial*, però per raons distintes. Com adverteix Florence Bouchet, per al marquès de Saluzzo la «solució» anacorètica hauria representat una traïció a l'estament militar. Recordem que el *Chevalier* és adobat cavaller per Crist per a inclinar-lo a esdevenir un *miles Christi*, d'acord amb la tradició medieval i amb la utopia lul·liana. Per a l'anònim del *Curial*, en canvi, l'opció eremítica (criticada per humanistes italians com Brunì o Poggio) no sols representa una traïció a la pròpia identitat personal i estamental, sinó que a més és una opció de vida —de *vita contemplativa*— rebutjable en tant que contrària a la digna condició humana. El *Curial*, com es demostra en el sermó de Sanglier, participa de la defensa de la *vita activa* que feia l'humanisme del primer Quatre-cents, i de la *dignitas hominis* de Manetti.⁴⁰

³⁸ Sobre aquestes coses i sobre la possible influència del *Roman de la Rose* en *Le chevalier errant*, cfr. Badel 1980, pp. 327-328.

³⁹ Bouchet 2000, pp. 32-33.

⁴⁰ Cfr. Soler 2016c i 2018.

L'autor del *Curial* conclou el «viatge» literari interrompent-lo *in medias res*. Comemora la glòria d'un home virtuós i triomfador, de 28 anys, que arriba a la plenitud de la vida: una vida mundana i d'honestos plaers. La promesa del més enllà, no li interessa gaire. El *Curial* ja no participa de l'horitzó místic i de transcendència –medieval– de *Le chevalier* o del mateix Dante. Distàncies culturals a banda, tant Saluzzo com l'anònim semblen complaure's jugant amb l'ambivalència del verb *errar*. Així, quan aquell *Raison le Philosophe* del *Curial* que és Melchior vol fer comprendre al cavaller llombard el seu error de mostrar-se ingrati amb la Güelfa i vol fer-lo recapacitar sobre la seua caiguda en la luxúria, el commina així a fer introspecció: «Obrits los ulls de l'enteniment, e, si havets *errat*, esmenats-vos, e no *errets* altra vegada, car aquesta *error* seria pijor que la primera» (*CeG* II.136). Es remarca emfàticament la doble condició de *Curial* com a cavaller *errant* en l'aventura de la vida i com a adolescent enamorat i moralment *errant*,⁴¹ que necessita esmenar l'errada per a assolir la maduresa. Com recull el *Libro dell'Amore* de Marsilio Ficino (una de les obres emblemàtiques de la Florència neoplatònica dels Medici, una mica posterior al *Curial*) la vida amorosa no és sinó un «faticoso viaggio d'amore che impariamo el termine suo, e modo di camminare, e e pericolosi passi del cammino. E però quanto più andiamo tanto più, omè miseri, ad nostro gran danno erriamo...» Ara bé, l'horitzó vital que contempla i al qual aspira el lector del capriciós Ficino ja no és el medieval d'un Jesucrist redemptor (*Le chevalier*, 1396); ni el «Paradis en la fin» que prometien als adolescents els *specula principis* borgonyons si esdevenien cavallers bons (*Enseignements paternels*, 1446);⁴² ni la glòria mundana i la vida virtuosa a l'estil dels primers humanistes florentins o del *Curial* (dècada del 1440). En ple Renaixement, Ficino parla d'un idealitzat, neoplatònic i quasi herètic «Sommo Amore della providentia divina, per ridurre alla vita da noi smarrita» (*De amore*, 1474).⁴³

Comparar aquestes obres italianes –el *Curial* és català de llengua, però tan italià d'esperit com *Le chevalier*– convida el crític a efectuar un viatge ideològic des de la cavalleria parisina encara sotmesa al dictamen de l'homilètica fraesca (Saluzzo), fins al món d'una aristocràcia toscana de nou

⁴¹ *Error* pot ser 'pecat' en sentit teològic (*Le chevalier*), però també desviació respecte dels preceptes morals aristotèlics o de la filosofia clàssica en general (el *Curial*). El jurista valencià Espejo (1990, p. 104), cronista del Nàpols *aragonese*, considerava necessari corregir els «arranti peccaturi della terra».

⁴² Schnerb 2001.

⁴³ Ficino 1987, s. p.

encuny, fascinada místicament pel redescobriment de l'idealisme platònic (Ficino). A mitjan camí, se situa un Curial que *erra* en la virtut moral i cau en el vici, però ja no *peca*, ni tem –com si fóra un simple «beguí»– per l'eterna condemnaió de la seua ànima. Ara, a mitjan segle XV italià, és ell mateix qui s'auto-redimeix. I no ho realitza pas acostant-se a la Jerusalem celestial⁴⁴ o fugint del món, com li reclama un immoderat «Senglar». Ho aconsegueix amb l'ajuda de Muses i déus olímpics (al·legories renaixentistes, no medievals) i a través de l'estudi de les arts liberals, la filosofia dels mestres de vida antics, la poesia, la música i l'amor conjugal. No hi trobem encara, però, ni rastre dels «mysterii» neoplatònics de Ficino. En el *Curial* no es detecta encara el vel hermètic o esotèric que cobria les obres filosòfiques i literàries del Renaixement florentí. Si s'hi expressa alguna simpatia per Plató, és com a filòsof moral, i no com el «teòleg» que hi buscava Ficino. Amb tot, *Curial e Güelfa*, a diferència de *Le chevalier errant*, pot llegir-se ja com un anunci del Renaixement.

4. *Dante, Saluzzo i els tres llibres del Curial: amor, cavalleria, virtut*

El fet d'estructurar el viatge al·legòric i el procés de redempció en tres llibres, aspecte compartit per *Le chevalier* i el *Curial*, connecta amb el plantejament de la *Comèdia* per Dante com un itinerari ascendent en tres «càntics»: Infern, Purgatori, Paradís.⁴⁵ Ara bé, cal notar que la coincidència és molt més eloqüent entre *Le chevalier* i el *Curial*. L'obra del piemontés es desenvolupa en tres llibres: I, d'Amor; II, de Fortuna, i III, de Coneixement (coneixença de Déu, s'entén: prudència cristiana i virtuts teològals).⁴⁶ *Curial e Güelfa* consta igualment de tres llibres consagrats, respectivament, a l'Amor, la Cavalleria i la Virtut⁴⁷ (la *virtù* dels humanistes:

⁴⁴ Per a Curial, passar per Jerusalem és un tràmit insuls: l'irònic autor dedica un sol paràgraf a la peregrinació. En canvi, per a un home de mentalitat medieval, com Saluzzo, segons Carmona 2003, p. 31, «la peregrinación es el viaje por antonomasia que materializa el sentido de la existencia humana [...] el viaje a Jerusalén se dirige al centro del mundo y al centro de la historia, y penetra en un espacio y tiempo excepcionales que anticipan a la Jerusalén celestial».

⁴⁵ Ferrando 2012, p. XII, veu en Dante la font d'inspiració per aquesta estructura tripartida, considerant l'admiració que manifesta sentir l'anònim per l'autor de la *Comèdia*.

⁴⁶ Bordone 2008, p. 31.

⁴⁷ En el *Curial*, «se desenvuelve el argumento bajo un signo característico de cada uno [dels llibres]: amor, armas y ciencia, o sea las actividades del perfecto caballero cortesano», segons Rubió 1953, p. 838. Llibres de «Love, Arms i Learning», segons Waley 1976, p. 246, nota 2. Amor, Armes i Ciència, en Difrancis 1982, p. 165. Llibre sentimental, de Mart i de Sapiència,

ciència de les coses del món, filosofia moral, i sapiència d'orador i poeta⁴⁸). Qualsevol crític que admeta com a significatiu el disseny del tríptic de matèries que presenta l'anònim català, conclourà que l'escriptor volgué que atenguérem en cada llibre, respectivament, a tres aspectes diferents de Curial. Com apunta Joe Difrançis, volgué que ens fixàrem en «his love, his martial prowess and his mastery of the arts». Se'ns està proposant –a manera d'*speculum*– un personatge modèlic en tres facetes, plantejament que invita a sintetitzar l'argument del *Curial* com la història d'«a knight in love who is a master of the arts».⁴⁹ Amb tot, i per òbvies raons, el repartiment tripartit de la matèria admet llicències. Com, per exemple, el fet que el llibre I (o de Venus?), malgrat el to sentimental, continga combats cavallerescos; que el llibre II, influït per la tutela de Mart, continue amb la trama sentimental, o que el llibre III, presidit per les Muses i Apol·lo Musagetes, aprofite per a culminar harmònicament el triomf del cavaller en el conreu de l'amor, el trofeu de les armes i una –més utòpica que demostrada– excel·lència en les lletres.

El redactor del *Curial* no improvisa: ho sotmet tot a bona i premeditada «ordinació». Com afirma Antoni Ferrando, la novel·la «presenta una estructuració més ben travada, equilibrada i coherent [...], una redacció més pausada i meditada» que no el *Tirant* de Joanot Martorell.⁵⁰ De bon començament, l'autor té previstos l'enamorament i el programa de formació del jove (I), els èxits en armes, els entrebancs i les temptacions que faran el jove «un poc superbiós» (II), i la superació de la caiguda amorosa i moral, després un procés de rehabilitació que permetrà a Curial obtenir «molts majors béns que los passats».⁵¹ Quan se'ns anuncia en el proemi del llibre II el signe marcial d'aquesta part central de la novel·la i les novetats pertorbadores a les quals assistirem, se'ns adverteix que, malgrat tot, el cavaller procurarà comportar-se «servant honesta temperància, segons porets veure dejús, seguint la *ordinació* del llibre». L'evolució argumental, la distribució en «capítols» i tot l'ordim d'una trama doble –món real i univers mitològic– de ficció molt coherent, formen part d'una tasca crea-

en Espadaler 1989, p. XXXIII. Són «tres facetes» del món de la cavalleria –Amor, Armes i Arts–, segons Casals 1996, p. 17. Amor, Batalla i Ciència, en Ortiz-Hernán 2001, p. 45; Amor, Armes i Coneixement, en fi, en Galves 2007, p. 29.

⁴⁸ Ja els prehumanistes italians, com el mateix Boccaccio, sublimaven el concepte de «virtut» per damunt de la fortuna, l'amor i l'enginy. Cfr. Branca 1998, vol. 2, pp. 699-700.

⁴⁹ Difrançis 1982, p. 164.

⁵⁰ Ferrando 2011, p. 435.

⁵¹ *Ibidem*.

tiva conscient:⁵² «a mi cové scriure en aquest capítol l'alegria que la Güelfa hach com viu la sua donzella» (*CeG* II.68); «no curaré parlar de la recepció que ·l rey féu a Aznar e a sa muller [...], car assats ne diguí en lo capítol dels cavallers qui venien de Montferrat» (*CeG* II.113). Els cants de la *Divina Comèdia* són també, per a ell, *capítols*: «qui voldrà saber..., lija lo setèn capítol del *Purgatori* de Dant» (*ibidem*). És inevitable pensar, doncs, que un redactor tan primmirat i minuciós com el del *Curial* no s'haguera plantejat, i d'una manera més racional i ordenada que el marqués de Saluzzo, documentar i dotar de continguts la seua novel·la obeint a un esquema tripartit preconcebut i estructurador.

El planejament de tres llibres en *Le chevalier* i en el *Curial* dona a entendre una ordenació planificada per ambdós autors de matèries i d'arguments. En el cas de Saluzzo, l'aventura exterior del viatge mundà s'interioritza a manera de viatge iniciàtic i amb una jerarquització ascendent. L'heroi problemàtic accedeix a continguts relacionats amb tres matèries, segons Daniel Chaubet: cortesia (llibre d'Amor), història (llibre de Fortuna) i teologia (llibre de Coneixement).⁵³ Marco Nievergelt, en canvi, troba significant el tríptic en la mesura que transmet la idea del pas de l'home per la vida voluptuosa (Amor), la vida activa (Fortuna) i la vida contemplativa (Coneixement).⁵⁴ Pierre-Yves Badel, en el seu estudi monogràfic sobre el *Roman de la Rose*,⁵⁵ crida l'atenció sobre el «motle tripartit» que presenten algunes obres al·legòriques inspirades en el mateix *Roman*, com pot ser el poema anònim dels *Échecs d'amour* (ca 1375). D'un manteix esquema, de filiació francesa, entenem que participa plenament *Le chevalier errant* de Saluzzo, i seria més o menys el següent:

	Esquema tripartit dels <i>Échecs d'amour</i>			<i>Le chevalier errant</i>
condicionaments de la vida humana	déus que els al·legoritzen	tipus de vida que representen	etapes de la vida humana	llocs que visita el cavaller
relacions amoroses	Venus	<i>vie délectable</i>	joventut	cort d'Amor
avatars del destí	Juno	<i>vie active</i>	maduresa	palau de Fortuna
coneixement espiritual	Pal·las Atenea	<i>vie contemplative</i>	senectud	llar de Dama Coneixença

⁵² Com observa Escartí 2012, p. 266.

⁵³ Cfr. D'Aleran 2001, p. 397.

⁵⁴ Nievergelt 2012, pp. 51-58.

⁵⁵ Badel 1980, pp. 327-328.

És evident que el lloc on el marquès de Saluzzo es formà en les lletres, la cort de París de la fi del segle XIV, influí molt en la reproducció o emulació d'aquest esquema tripartit, après dels llibres francesos. L'itinerari del *Chevalier* és biogràfic (*speculum vitae*): vol abastar tota la vida del cavaller, a diferència del *Curial*, on solament es contempla l'etapa de formació d'un vailet que esdevindrà príncep (*institutio principis*). En les seues obres teòriques, Dante reflexiona escolàsticament sobre la naturalesa humana i les activitats de l'home encaminades a la recerca del bé, en base al següent esquema tripartit⁵⁶ que podria haver influït en el plantejament del *Curial*, qui sap si juntament amb el de Saluzzo. Com s'observa, Dante Alighieri també partia d'uns referents teoricoconceptuals de tradició medieval similars als dels autors francesos de l'escola literària del *Roman de la Rose*:

La naturalesa humana i la seua plasmació literària, segons Dante

	activitat vital humana o triple «espiritualitat de l'home»	finalitats de l'acció humana	temàtica literària (<i>maxima pertractanda</i>)	continguts literaris adients
1	<i>vegetativa</i>	<i>utile</i>	<i>salus (arma)</i>	<i>armorum probitas</i>
2	<i>sensitiva</i>	<i>delectabilis</i>	<i>venus (amor)</i>	<i>amoris ascensio</i>
3	<i>rationalis</i>	<i>honestum</i>	<i>virtus (rectitudo)</i>	<i>directio voluntatis</i>

Dante constata que l'ésser humà deambula per tres 'camins' de l'esperit (*De vulgari eloquio*, II, ii, 6): «sicut homo tripliciter spirituat est, videlicet vegetabili, animali et rationali, triplex iter perambulatur». Amb la qual cosa, en la «poesia» o literatura de ficció, representació embellida literàriament de la vida humana, «maxime pertractanda videtur» totes tres evolucions. El concepte de *salus*, per a ell, representaria la salvació de la pròpia vida i la defensa del benestar de la comunitat. La *venus* afecta a la bellesa sensible, la que entra pels ulls i influeix en la imaginació. La *virtus* equivaldria, doncs, la *rectitudo*, és a dir, al perfeccionament moral de l'home al llarg de la vida. Això ens duu a recordar un comentari metaliterari del *Curial* desapercbut sovint per la crítica, on es revela el seguiment que l'anònim feia de Dante quant a la comprensió de la vida humana i de l'escriptura *rationalis* (guiada per la raó) com una reconducció de la «passió» per a assolir una recta i virtuosa *directio voluntatis*. Ens referim al

⁵⁶ Trigueros 1991, pp. 137-140.

punt on l'escriptor elogia les gestes dels cavallers del rei d'Aragó (CeG II.33). Considera que, si els autors del *Tristany* i el *Lançalot* les hagueren conegudes, haurien controlat la narració amb ajut de la *raó* («hagueren mesa mesura en lurs plomes») per a evitar que els lectors pensaren que fantasiejaven de manera inversemblant, en deixar-se dur per una apassionada *voluntat*: «o tothom haguera cregut que *més voluntat que rabó* los hagués moguts a scriure ço que cascun jorn legim en aquells».

El fonament del quadre conceptual de Dante, segons José Antonio Trigueros, es localitza en la *Summa Theologica* de sant Tomàs d'Aquino (II, ii, 145, 3, c. et ad 1), on es recomana renunciar a l'amor delectable en pro d'un amor honest.⁵⁷ Si l'autor del *Curial* tenia en compte aquest criteri teoroliterari dantesco, potser no depenia tant com el marquès de Saluzzo de formulacions franceses derivades del *Roman de la Rose*. De manera que, en el procés de concepció literària i d'ordenament tripartit del *Curial*, es podria rastrejar o «radiografiar» el següent propòsit d'estructuració i de justificació ideològica:

L'itinerari formatiu del cavaller virtuós en *Curial e Güelfa*

estructura en llibres	continguts literaris adients	<i>maxima pertractanda</i>	planeta o déu mitològic dominant	títol virtual de cada llibre
I	<i>amoris ascensio</i>	<i>venus / amor</i>	Venus	llibre d'Amor
II	<i>armorum probitas</i>	<i>salus / arma</i>	Mart	llibre de Cavalleria
III	<i>directio voluntatis</i>	<i>virtus / rectitudo</i>	Sol / Apol·lo	llibre de Virtut ⁵⁸

5. Suggestants coincidències entre «*Le chevalier errant*» i «*Curial e Güelfa*»

A totes aquestes consideracions comparatives entre l'estructuració de *Curial e Güelfa* (novel·la que té el Montferrat per escenari) i la de l'obra literària més rellevant que es podia llegir a Casale Monferrato pels anys

⁵⁷ *Ibidem*, p. 138.

⁵⁸ Ja no es tracta de la *saviesa* o sel *coneixement* de l'home medievals, sinó d'una 'virtut' humana més àmplia: la dels *oratores ac poetae* italians. Es tracta de la *virtus* dels humanistes, inspirada per Bacus (arts liberals i filosofia, base de l'oratòria) i per les Muses del cor d'Apol·lo (poesia), i és el producte d'un estudi vitalici dels llibres, sobretot dels clàssics antics. L'escriptor assimila aquesta nova cosmovisió del saber basant-se, en part, en apunts presos del *Comento* de Benvenuto da Imola. Cfr. l'esquema que reproduïm en Soler 2016b, p. 44.

1435-1447, se'n podrien afegir moltes d'altres. Per exemple, si un lector atent del *Curial* revisa els enciclopèdics –i, de vegades, caòtics– continguts de *Le chevalier*, hi trobarà coincidències de tipus argumental, aparents records de lectura i repeticions onomàstiques que, en conjunt, resultaria difícil atribuir a l'atzar. Potser errem, i algunes d'aquestes reiteracions puguen ser atribuïbles a fonts literàries comunes o a interessos compartits per ambdós escriptors. Tanmateix, globalment considerades aquestes, si no intertextualitats, sí repeticions argumentals i coincidències, permeten plantejar la hipòtesi d'un autor del *Curial* que haguera oït recitar, haguera consultat o haguera llegit amb deteniment l'obra del marquès de Saluzzo. Per tractar-se d'un repertori relativament extens, hem preferit de plasmar-lo en forma de quadre sinòptic, que permet també comentar les significatives diferències d'enfocament entre els dos escriptors:

<i>Le chevalier errant</i>	<i>Curial e Güelfa</i>	Observacions
Tommaso di Saluzzo planteja el viatge al·legòric d'un cavaller errant com a metàfora de la vida de l'home medieval, entesa aquesta com un camí de regeneració espiritual en clau escolàstica i cristiana.	L'anònim planteja el viatge «realista» d'un cavaller errant com a relat idealitzat de la formació d'un home virtuós (un cavaller «científich»), amb un procés de regeneració introspectiva, però en clau humanista.	Hi ha coincidència en el motiu (<i>Curial</i> sembla inspirat en el Cavaller Errant), però els autors pertanyen a distintes generacions i ambients culturals. El <i>miles Christianus</i> d'arrel medieval dóna pas en el text català a la idea d'un «curial» modèlic, dedicat a les armes, els llibres i els <i>studia humanitatis</i> .
L'autor organitza l'obra en tres llibres, i així ho explicita: I, d'Amor; II, de Fortuna; III, de Coneixença (ls. 1-31).	L'autor organitza l'obra en tres llibres (potser ho explicava; el pròleg s'ha perdut): I, d'Amor; II, de Cavalleria; III, de Virtut. El proemi al llibre II explicita que tractarà «sobretot» de cavalleria.	El concepte de «coneixença» salvífica de Déu, medieval i cristià, és reemplaçat en el <i>Curial</i> per la «sciència» de Bacus (oratòria) i la «sapiència» inspirada per Apol·lo (poesia), en clau humanística.
L'autor atorga a la Dama Fortuna, encimbellada dalt d'una roca, un paper destacat en l'obra. El seu poder és encara omnímode i incontestable, seguint Boeci.	L'autor caricaturitza la vella Fortuna, en una sàtira llucianesca: fa d'ella un ésser irrisori. La voluntat, guiada per la raó i per una virtut obtinguda amb l'«estudi» dels llibres, ajuda l'home a superar els Infortunis.	La interpretació del <i>Curial</i> supera el determinisme medieval. Es basa en una lectura humanista de l' <i>Ètica</i> d'Aristòtil i en lemes com el <i>Vir sapiens dominabitur astris</i> d'una medalla d'Alfons el Magnànim.

La Lombardia *lato sensu*, incloent-hi el Piemont i el Montferrat, són el paisatge natal i predilecte de l'autor.

El Cavaller Errant és aconsellat en la seua adolescència per la Dama Coneixença (vs. 26-94).

Animat per Dama Coneixença, el protagonista emprén el seu viatge de cavaller errant: «Et pourroies estre chevalier, | Et si yroies aventures querans | comme font chevaliers errans | [...] Et tant dura notre erre» (vs. 70-72, 113).

El Cavaller Errant es troba en una cruïlla de camins i elegeix el camí de l'esquerra, el menys recomanable (vs. 239-279).

El Cavaller Errant sojorna en un monestir, acollit pel prior i pels monjos: «Dedens leur abaye | menerent | Et tres bien moy honnourerent. | La je fuz bien servis | De tous plaisirs et de delis» (vs. 282-332).

El cavaller es fa acompanyar en el seu viatge per la donzella Esperança, filla i servidora de Dama Coneixença (vs. 405-476).

La Llombardia i, en particular, el Montferrat i el Piemont (Alba), són l'escenari preferent dels amors de Curial i la Güelfa.

Curial és aconsellat en la seua adolescència per la dama Güelfa, que era «molt sàvia» (I.2).

Animat per la Güelfa (II.1-3), Curial emprén el seu viatge de cavaller errant: «En aquest libre se fa menció de cavallers errants, jatsia que és mal dit 'errants', car deu hom dir 'caminants'. *Erre* és vocable francés, e vol dir 'camí', e *errar* vol dir 'caminar'» (II.0).

Curial es troba en una cruïlla de camins i deixa elegir el camí de la dreta al senyor de Salanova; de manera que ell emprén el de l'esquerra (II.11).

Curial sojorna en un monestir femení, acollit per l'abadessa i les monges: «arribaren a un monestir de dones, on foren reebuts molt alegrament... tota la nit en trufes e plaers totalment traspassaren» (II.12).

Curial és fa acompanyar en el seu viatge per la donzella Festa (nom al·legòric, també), servidora i *alter ego* de la Güelfa (II.3).

La inspiració de l'autor del *Curial* en l'obra de Saluzzo podria haver influït en la ubicació geogràfica dels personatges.

Les al·legories de *Le chevalier* esdevenen éssers de carn i d'ossos en el *Curial*, però conserven alguns perfils al·legòrics. Coneixença i Güelfa recorden en alguns aspectes la Beatriu de Dante.

L'autor del *Curial* enceta el segon llibre amb un excurs lexicogràfic prescindible. Potser pensava en *Le chevalier errant*, davant uns oients potser informats de l'obra i del joc d'ambivalències que establia Saluzzo entre *errant*, *errer*, *errée*.

Possible homenatge de l'autor del *Curial* al senyor savoia de Salanova com a cavaller íntegre i virtuós, que ha elegit en la vida el camí de la rectitud.

L'autor del *Curial* transforma el lloc d'oració en un antre de frivolitat, tensió eròtica i picardia sensual: escena d'inspiració boccacciana.

L'autor del *Curial* transforma, amb sentit de l'humor, la virtut teologal en una virtut eminentment profana: l'esperança de «festejar», de cortejar donzelles sota el signe astral de Venus (proemi II.0).

El Cavaller Errant es troba al camí *Bruns Sanz Pitié / Breus Sanz Pitié* (Breus Sense Pietat, el pèrfid anticavaller de la matèria de Bretanya) i combat amb ell (vs. 592-672).

L'autor no sol desvelar la identitat dels rivals amb els quals combat el Cavaller Errant fins a la fi de cada episodi.

El Déu d'Amor (ésser benèfic) envia el seu sergent, Bonté, al Cavaller Errant per a confortar-lo, quan es troba encantat per *Bruns / Breus Sanz Pitié* (vs. 1292-1358).

La *gentil dame* a la qual serveix el Cavaller Errant es mostra dolorida i desconsolada per l'absència d'aquest («Que en present cuidoit mourir»), i decideix enviar-li una lletra (vs. 1527-1676).

El Cavaller Errant rep la lletra de la seua dama («Quant pris appercevoir | Cette lettre, a dire voir, | Mon cuer fu drument marri», vs. 1677-1680) i es recorda del seu amor per ella. Fe, acompanyant del Cavaller Errant, fa el paper de missatger.

El Cavaller Errant roman a la Cort d'Amor (recreació de la *Court Amoureuse* de Charles VI, del rei de França), acom-

Curial es troba al camí amb el senyor de Monbrú i combat amb ell, tot i comparant-lo amb *Breus Sens Pietat*: «Certes, si vós sóts mort, yo dich qu' és mort Breus Sens Pietat e no altre» (II.23).

L'autor no sol desvelar la identitat dels rivals amb els quals combat Curial quan va com a «cavaller errant» fins a la fi de l'episodi.

El comte de Foix (vassall del rei de França i amic del rei d'Aragó), envia el seu herald, anomenat Bonté, a Curial, quan aquest es troba prop de Melú (II.32).

La Güelfa es mostra dolorida i desconsolada per l'absència del seu amat «cavaller errant» Curial («com ella pijoràs cascun jorn», II.29). Més avant, decideix enviar-li lletres a la cort de París.

Curial rep la lletra de la Güelfa, reacciona igualment («Curial perdé tota la color...», II.22) i es recorda del seu amor per ella. Li envia novament lletres (II.88) a través de Paulino, acompanyant de Curial en les seues aventures, que fa també de missatger.

Curial roman també en una cort del rei de França, a París, on es lliura a plaers i solaços, i es deixa seduir per la bellesa i

Sembla com si l'autor del *Curial* volguera fer un joc onomàstic recordant el *Bruns* de *Le chevalier errant* i el seu senyor de *Monbrú*, a banda de la coincidència d'ambdós a recordar el mític Breus Sense Pietat.

Amb tot, val a dir que es tracta d'un efecte de suspens molt recurrent en els llibres clàssics de cavalleries.

Curiosa coincidència onomàstica (un record de lectura?) entre el sergent de *Le chevalier errant* i l'herald de *Curial e Güelfa*.

L'autor del *Curial* sembla emprar una estratègia narrativa similar a la de Saluzzo per a dramatitzar la relació amorosa *de lonh* entre la dama protectora i el cavaller.

Sembla com si l'autor del *Curial* s'haguera inspirat ací en *Le chevalier errant*. Paulino, com Fe, podria tenir una dimensió al·legòrica, en al·ludir a Paulí de Nola, figura de l'augustinisme (nova espiritualitat humanística) venerada al Nàpols alfonsí.

L'autor de *Curial* insisteix en la importància dels ulls i la mirada, del *regart*, com a porta d'entrada de la seducció feme-

panyat de Dolçor, Plaer, Bellesa, Cara Alegre i *Regart*, *le bon archier* (vs. 2351 i ss.)

El Cavaller Errant perd el favor de la seua dama (que es troba present) a la Cort d'Amor, durant la batalla entre Amorosos i Gelosos, que difamen l'heroi davant el Déu d'Amor (vs. 3674-4011).

Evocació del cavaller de la Cota Maltallada (vs. 5.116-5.127).

Confrontació literària d'Aquilles i Hèctor, on Aquilles ix particularment beneficiat, com «Le plus preux, vaillant et hardis» (vs. 6128-6416).

El rei de França Carles VI convoca prop de París (a Saint-Dénis) unes justes (1389), a les quals concorren els cavallers acompanyats de les seues donzelles o dames. Hi acudeixen el duc d'Orleans, la filla del duc de Baviera i la filla del senyor de Milà, entre d'altres (ls. 3380-3408).

El rei de França convoca dit torneig per a «le premier jour de may» (l. 3394).

«t'amie, qui t'estoit *parcioniere* a tes pechiez et folliez» (ls. 9035-9036).

la mirada encisadora de Làquesis (II.34 i ss.).

Curial perd el favor de la seua dama (present a través del seu *alter ego*, Festa) a París, en part perquè els cavallers «envejosos» (els *gelosos* de l'amor cortés) el difamen i davant la mateixa Güelfa (II.115-127).

Evocació del «donzell» de la Cota Maltallada (l.42).

Confrontació literària d'Aquilles i Hèctor, on Aquilles ix particularment beneficiat, a despit de la tradició medieval antihomèrica (III.28-34).

El rei de França convoca prop de París (a Melú) unes justes on concorren els cavallers acompanyats de les seues donzelles o dames. Hi acudeixen el duc d'Orleans, la filla del duc de Baviera i Festa, *alter ego* de la senyora de Milà, entre d'altres (II.36-55).

El rei de França convoca la cort del Puig per a «lo primer jorn de maig» (III.84).

«l'abadessa, qui és stada *parçonera* de les mies desijades penes» (II.68).

nina i de la «folla amor» (l'arquer Cupido = *Regart*).

És possible, de bell nou, una lectura en paral·lel de la trama d'ambdues obres, malgrat les diferències argumentals que presenten i el caràcter eminentment al·legòric de *Le chevalier errant*.

Hom participa d'uns mateixos mites o referents del cicle cavalleresc artúric.

L'autor del *Curial*, a diferència de Saluzzo, empra i evoca aquestes figures per a reflexionar sobre la veritat i la ficció en la literatura.

El protagonisme del duc d'Orleans en el torneig i la rivalitat entre Làquesis (filla del duc de Baviera) i Festa (*Curial*), evocuen la rivalitat del torneig de *Le Chevalier*, entre la reina Elisabet (filla del duc de Baviera) i Valentina Visconti (filla del senyor de Milà). Orleans i Elisabet de Baviera eren amants; en el *Curial*, el mateix duc d'Orleans es casarà amb Làquesis.

Coincidències de dates en ambdues obres, que potser no són producte d'una casualitat, sinó de records de *Le chevalier*.

S'hi detecten possibles influències lingüístiques o connexions intertextuals.

El Cavaller Errant entén que la vida de la cort fa perdre als homes el temps: «Car j'ay perdu de la mon temps» (v. 3926); «Le temps qu'araz perdu ploureraz» (v. 8609).

Dessolat i abatut per la pèrdua de la seua dama («ainsi comme il mieulz pouoit, passoit son grant ennuy»), el Cavaller errant busca consell filosofico-moral en el prohóm Raó el Filòsof (ls. 3926-3966).

El Cavaller Errant plora davant Raó el Filòsof, per la pèrdua de la seua dama: «et quant le Chevalier parla de sa dame, il en ploura molt tendrement» (ls. 4023-4024).

Raó el Filòsof amonesta el Cavaller Errant i l'adverteix dels perills de la «folle amour» i la luxúria (ls. 3967-4251).

Raó el Filòsof commina el Cavaller Errant a conèixer-se millor per a tornar al camí de la virtut: «Car, si bien te congnoissoiez, | Telle follie laisseroyes» (vs. 8598-8599).

L'autor de *Le chevalier errant* presenta els ducs Visconti de Milà com els vicaris de l'emperador i els paladins de la causa

Curial entén que la vida a la cort li ha fet perdre el temps: «yo no faç res açí, ans pert lo temps en va» (II.135); «tenint per perdut aquell temps que sens studi havia vistut» (III.79).

Dessolat i abatut per la pèrdua de la seua dama i pel desfavor de París («torbat, marrit e trist», III.1), Curial busca consell en el prohóm Melchior de Pando (III.2), que l'orienta amb ajut de la raó i la filosofia.

Curial plorarà també amargament davant Melchior de Pando, pel desfavor de la seua dama protectora: «Curial, no plorets, car no és obra de cavaller» (II.67).

Melchior de Pando amonesta Curial i l'adverteix dels perills de la folla amor i la luxúria: «te escalfist en amor stranya» (III.2).

Melchior de Pando i l'autor comminen Curial a reconèixer-se per tornar al camí de la virtut: Quan Ezequies «se regonegués, per nostre senyor li foren restituïts e tornats» quinze anys de vida (III.0).

L'autor del *Curial* presenta el Milà del darrer Visconti com una senyoria vídua, la successió de la qual es veu afavorida

El Cavaller Errant perd el temps allunyant-se de Dama Coneixença (el sentit cristià i virtuós de la vida), mentre que Curial s'allunya dels *studia humanitatis* (un nou concepte de virtut humana).

Quan l'heroi toca fons, en ambdós casos, els autors li ofereixen el consell d'un prohóm savi, que s'ajuda de la «filosofia» (tradicció sapiencial + experiència vital) per a alleujar la contrició del cavaller desviat i reconduir-lo per la senda de la virtut.

L'escenificació de la conversa entre Curial i Melchior de Pando podria tenir algun punt d'inspiració en la que mantenen el Cavaller Errant i Raó el Filòsof.

La condemna dels dos savis apunta a una mateixa línia discursiva.

El discurs dels savis prohoms, en ambdós casos, conté ecos d'un moralisme medieval, penitencial. Tanmateix, el reconeixement de Curial té més a veure amb el *Nosce te ipsum* dèlfic, del temple d'Apol·lo, de regust humanístic.

No és tracta d'una paradoxa o d'una provocació de l'anònim, sinó de la constatació que el futur de Milà depenia de la be-

gibel·lina a la Llombardia i a Itàlia.	pel suport que dona l'Església (la Güelfa) al rei d'Aragó (Curial).	nedició del papa de Roma, aliat en aquesta causa amb el rei d'Aragó (Curial).
Al seu pas per Llombardia, l'autor evoca el mariscal Boucicaud (ls. 7570-7574).	L'anònim del <i>Curial</i> evoca també el mariscal Boucicaud (II.12)	Ambdós autors comparteixen referents mítics de la cavalleria medieval europea.
En el seu recorregut, el Cavaller Errant s'allotja en casa d'un varvassor (ls. 8412-8286).	En el seu recorregut, Curial s'allotja en casa d'un varvassor (II.71).	Aquesta figura forma part de la tradició de les novel·les de cavalleria.
El Cavaller Errant sojorna amb un filòsof ermità que l'amonesta i li dona consell espiritual (ls. 8287-8432).	Curial sojorna a Santa Caterina del Sinaí amb un ermità que l'amonesta i li dona consell espiritual (III.8-10).	Per a Saluzzo (cavaller medieval) el sermó és efectiu: ajuda el Cavaller a retrobar la via de salvació. Per a l'autor del Curial (humanista), l'ermità és un antic guerrer iracund (Sanglier) i oscil·la entre dos «extrems» que cal evitar: <i>In medio stat virtus</i> .
Se celebren unes justes a Milà, en les quals obté el «prix» el maqués de Montferrat (ls. 8663-8693).	Se celebren justes a Monferrat, en les quals el marquès administra malament la concessió del «prix» (I.32).	Possible influència d'ambients, personatges i localitzacions en la novel·la de l'anònim.
Dama Coneixença acompanya el Cavaller Errant fins a Jerusalem, on Jesucrist el pot reconèixer com a cavaller de la seua cort (ls. 8905-8969).	Curial visita Jerusalem sense trobar-hi res d'interés. En canvi, al Mont Parnàs és coronat per Apol·lo com al millor poeta i orador (III.24-36).	Sembla com si l'anònim volguera evidenciar el valor subsidiari de la fe enfront dels nous valors de l'humanisme: la formació en <i>studia humanitatis</i> .
Dama Coneixença mostra al Cavaller Errant quins són els «enseñements» que l'ajudaran a superar els pecats mortals, que porten a damnació, i a practicar les virtuts teològals i cardinals, que porten a salvació.	Curial aprén de les Muses i l'estudi, teoritza sobre literatura al Mont Parnàs i, després d'un captiveri a Tunis (recreació de l' <i>Eneida</i> de Virgili; allí continua estudiant els clàssics), obté la recompensa d'una vida millor.	El camí del Cavaller, místic i medievalitzant, esdevé en el <i>Curial</i> una via de perfeccionament humà: arts liberals + poesia clàssica. No es busca ja la salvació de l'ànima, sinó la redempció moral i terrenal de l'home per mitjà de la virtut.

A la fi de l'obra, un Cavaller Errant regenerat espiritualment es retroba amb la seua Dama Coneixença, que l'havia abandonat en el llibre primer (ls. 8694-8751).

A la fi de l'obra, Curial torna a l'estudi i, una vegada regenerat, es retroba amb la seua dama protectora, la Güelfa, després d'uns anys de regeneració moral (llibre III).

El Cavaller Errant obté guardons espirituals i en la maduresa: la salvació de l'ànima. Curial assoleix la maduresa i obté guardons terrenals: «principat e muller».

L'estructuració de l'obra literària catalana, que sembla inspirada en el llibre de Saluzzo, i els elements (argumentals, onomàstics, anecdòtics...) de *Le chevalier* que retrobem en el *Curial* –alguns, reinterpretats en clau humanística– ens obliguen a demanar-nos amb algun fonament si l'anònim català hauria pogut conèixer l'obra de Saluzzo. Entre altres coses, perquè la resposta a aquest interrogant podria ajudar-nos a identificar el possible autor d'una obra literària que roman *òrfena* des del seu descobriment fa segle i mig.

6. *¿On i com podria haver tingut accés l'autor del Curial a Le chevalier?*

Le chevalier errant és una novel·la literària molt vinculada al marquesat de Montferrat i als seus governadors del segle XV, els marquesos de Saluzzo. Al palau de Casale Monferrato, residència del fill de l'autor, es trobaven durant els anys 1435-1442 –ensems per un breu temps– els dos únics manuscrits existents de l'obra. L'exemplar original, com s'ha dit, romangué al marquesat de Montferrat des del 1435 fins a poc abans del 1498; l'altre, el còdex luxós de la Bibliothèque nationale de France, l'havien enviat a la cort de França l'any 1442. Consta de la seua presència abans al Montferrat, amb l'altre –que era d'ús familiar–, perquè algú hi afegí l'any 1437 una dedicatòria a Isabella Paleologo, filla del marquès Gian Giacomo i muller des del 1435 de Ludovico di Saluzzo (hereu de l'autor). A més a més, el còdex de París presenta anotacions sobre cinc fills de Ludovico i Isabella nats al llarg dels anys 1435-1442, en una escriptura –és clar– diferent a la del copista.⁵⁹

Com adés s'ha advertit, a la mort de l'autor Tommasso III (1416) el seu fill i successor, Lluís, es crià a la cort savoiana i esdevingué governador del Montferrat (1435) arran del seu casament amb una filla del marquès. El matrimoni s'instal·la a la «vila de Casalo», com l'anomena l'autor del *Curial*, i el marquès titular i el seu successor del 1445 romangueren a Pontes-

⁵⁹ Jorga 1893, pp. 82-85.

tura, el «castell de Pont de Stura» del *Curial*. El marquès governador, Ludovico di Saluzzo, tenia una germana, Ricciarda, casada amb el marquès de Ferrara, Niccolò III d'Este (†1441) des del 1429. El fill i successor d'aquest, Leonello d'Este, es casà amb una filla d'Alfons V el Magnànim, Maria d'Aragó (1444). Dos germans de dit Leonello, n'Ercole i en Sigismondo d'Este i Saluzzo –nebots del governador del marquesat de Montferrat– passaren a criar-se amb el príncep Ferran d'Aragó, fill i successor del rei d'Aragó i Nàpols. De fet, visqueren a la cort napolitana del Castell Nou del 1445 al 1460. Ercole d'Este, capità de ventura i futur mecenes d'homes de lletres, fou en temps de joventut, el millor amic del duc de Calàbria. Totes aquestes relacions es posen de manifest per a donar a entendre els vincles de familiaritat i amistat existents entre el marquès Ludovico di Saluzzo (governador del Montferrat des del 1435 i posseïdor de l'emblemàtic llibre de família que era *Le chevalier errant*), els Este marquesos de Ferrara (fidels aliats del duc de Milà i el rei d'Aragó) i el fill adolescent d'Alfons V, Ferran d'Aragó (probable dedicatari, més o menys informal de *Curial e Güelfa*, segons indicis que no caben ací).⁶⁰ Els vincles polítics, units a la familiaritat que –segons la crítica– tenia l'autor del *Curial* amb el Montferrat, farien molt menys «estranya» del que sempre s'ha pensat l'elecció per escenari d'aquest feu llombard en una novel·la adreçada a exaltar la monarquia de Nàpols-Aragó. També farien més lògic i explicable el seguiment que sembla fer el *Curial* de *Le chevalier*.

Igualment, resulta lògic pensar que, si existí algun diplomàtic del rei d'Aragó que visitara amicalment la cort Saluzzo del Montferrat, ho faria en un marc cronològic relativament estret: concretament, entre l'octubre del 1435 (formació de l'aliança entre el duc de Milà, amb bones relacions amb el Montferrat, i Alfons d'Aragó) i setembre del 1446 (ruptura del marquès de Montferrat amb el duc de Milà, malgrat els esforços diplomàtics del referit governador Saluzzo per evitar-ho).⁶¹ Durant aquest període d'aliança cordial (1435-1446), qualsevol ambaixador o amic del rei d'Aragó hauria sigut rebut amb tots els honors al palau Saluzzo de Casale Monferrato. I és versemblant pensar que, entre d'altres deferències amb l'eventual visitant, el culte Ludovico I li hauria mostrat o manat recitar l'exemplar sumptuós de *Le chevalier errant*, per tractar-se d'una joia fami-

⁶⁰ Però que aportem al llarg i l'ample de la nostra tesi doctoral (Soler 2016a), a la consulta de la qual us remetem.

⁶¹ Les circumstàncies d'aquesta ruptura, en Settia 2000a. La ruptura sobrevingué per la traïció a l'eix Milà-Aragó (estiu del 1446) d'un germà *condottiero* del marquès de Montferrat, que s'havia criat a la cort milanesa.

liar incomparable. Sobretot si tenim en compte el costum generalitzat a Itàlia –estudiat per Amedeo de Vicentiis– pel qual «les livres n'étaient pas seulement lus, mais aussi montrés aux visiteurs les plus illustres». De la mateixa manera que se'ls mostraven cavalls de pura sang, falcons o gossos de caça,⁶² es llegien o recitaven als hostes els llibres. Especialment si sabien que el visitant mostrava interès per les lletres. En aquesta situació o conjuntura d'il·lustre visitant de cals Saluzzo pogué haver-se trobat –i en més d'una ocasió– el gran bibliòfil i lector que fou Enyego d'Àvalos, senyor de Borgofrango (1435-1444), vila desapareguda de la ribera del Po que es trobava molt prop, precisament, de Casale Monferrato. Però és que, a més de gran senyor llombard, D'Àvalos fou també ambaixador eventual (1441-1445) i després permanent (1446-1447) del rei d'Aragó a la Llombardia. Així les coses, no sols degué visitar més d'una vegada la doble cort montferratesa de Casale i Pontestura, sinó que, per la documentació de què disposem, ens consta que fou l'únic insigne catalanoparlant que la freqüentà i que, en conseqüència, podria haver tingut accés directe al llibre de Saluzzo. Aquesta possibilitat no és l'únic indicador, però sí un dels més interessants que posicionen Enyego com l'òptim candidat –sense alternatives a la vista– a ser considerat l'autor del *Curial*.⁶³

Hem de tenir en compte, a més d'aquesta, altres circumstàncies contextuals, com poden ser l'interès que el mateix Ludovico I di Saluzzo mostrava pels llibres, per la literatura i pels *studia humanitatis*. No sols era conegut pel seu amor per la cultura entre els humanistes, sinó que també n'arribava la seua fama a la cort de Nàpols. En la crònica napolitana del Notar Giacomo, per exemple, llegim aquest elogi fúnebre del marquès:

Ludovico, marchese de Saluzi, in Piemonte, figliolo de Thomaso [...], fo homo de nobiltà et de scientia humana et anchora divina, illustrissimo et docto, et innelle cose del mondo multo esperto. In modo che nel componere pace fra li principi de Italia quando fra loro erano in guerra era multo dextro, et innelle controversie era electo arbitro, dove in la guerra de veneciani et lo duca [de Milà, 1438-1440, la disputa del Salones i Verona] fu electo arbitro insieme con Nicolò da Este, marchese de Ferrara, et con le loro prudencie gli pacificorono insieme. Fo multo elemosinante, liberale et magnanimo.⁶⁴

L'humanista Enea Silvio Piccolomini, en una coneguda epístola parenètica adreçada al duc Segimon d'Àustria (5 de desembre del 1443), si-

⁶² De Vicentiis 2012, p. 326.

⁶³ Hipòtesi que cobra molta força quan resseguim la biografia del personatge en Soler 2016a, apartat I.3.

⁶⁴ Giacomo 1845, p. 84.

tuà Ludovico, juntament amb Alfons V d'Aragó i altres pocs, com un dels prínceps i governants més cultes d'Itàlia i més interessats per l'humanisme. El futur pontífex Pius II elegí per referents intel·lectuals i per guies recomanables en el procés educatiu d'un príncep autors com Petrarca, Bruni, Veronese, Poggio i Aurispa. Posava exemples antics d'herois cultes com Alexandre, Pompeu i Cèsar, i, entre els exemples contemporanis, apareix –com s'ha dit– el fill de l'autor de *Le chevalier errant*. El poeta Antonio Astesano (1412-1463), que freqüentava la seua cort pel 1435, compongué un poema titulat *De ius vita et fortunae varietate carmen*, on encomiava la virtut del marquès i el presentava com un campió de la *pietas*. L'humanista llombard Francesco Filelfo, íntim amic de D'Ávalos, compilà un recull epistolar, *Epistolae heroicae* (1436-1441), el segon llibre del qual fou dedicat al marquès de Saluzzo. Li adreçà després altres composicions i compongué un elogi fúnebre versificat per encàrrec seu. Flavio Biondo, humanista vinculat a la cúria romana, en la descripció de la Llombardia de la seua *Italia illustrata* (acabada el 1448, presentada a Alfons V el 1451), posà el regent del Montferrat d'exemple de cultíssim governant contemporani: «Salucia marchionum eius cognominis illustrium patria, in qua principem nunc habemus litteris omnimoda virtute conspicuum, Ludovicum». Guiniforte Barzizza, molt amic també de D'Ávalos i servidor durant anys del rei d'Aragó, trobà refugi a la cort montferratesa del marquès de Saluzzo entre maig del 1457 i el 18 d'octubre del 1457. Des d'allí emprengué un viatge a Nàpols per a allotjar-se al palau el seu mecenes napolità, que era el mateix D'Ávalos. L'humanista milanés Piattino Piatti, cortesà, poeta i soldat, a més de deixeble del Filelfo, dedicà unes composicions poètiques a Saluzzo, però ja en la dècada del 1460.⁶⁵ Comptat i debatut, es pot parlar del marquesat del Montferrat del temps de redacció de *Curial e Güelfa*, i del marquès que governava el marquesat (amb una certa deixadesa de funcions per part del marquès titular, que troba ressò en les pàgines de la novel·la catalana), com un lloc molt favorable al conreu de les lletres i obert a les novetats culturals que portaven els humanistes.

Arribats en aquest punt, roman pendent de resposta una qüestió de gran interès: ¿Com i de quina manera pogué tenir accés, l'anònim del *Curial*, a un o als dos manuscrits de *Le chevalier errant*, si aquests eren custodiats a Casale, a la biblioteca privada del marquès de Saluzzo, governador del Montferrat? Doncs, la qüestió, en base a informacions de l'època d'es-

⁶⁵ Més detalls en Rosso 2008, pp. 62-66. Espadaler (1984, pp. 51-52) dibuixa –o pressuposa, potser sense informació suficient– una imatge de «desert cultural» montferrates, en temps del *Curial*, que no es correspon pas amb la realitat.

criptura de la novel·la, sembla relativament fàcil de deduir. Les nostres indagacions ens han dut a documentar un «magister Jacobus de Abiate, librarius in Casali», és a dir, el llibrer o bibliotecari del palau Saluzzo de Casale Monferrato,⁶⁶ relacionable amb un homònim i bibliòfil «Jacobus de Abiate, ducale camerarius» de Milà i metge personal del duc Filippo Maria Visconti, i company de lectures d'Enyego d'Àvalos. En abril del 1440, quan aquest decidí partir cap a Nàpols, el montferratés li regalà un còdex luxós amb l'*Ètica* d'Aristòtil, conservat actualment a Londres.⁶⁷ Abiate, com l'autor de *Curial*, era estudiós de la *Comèdia* i admirador de Dante. De manera que Guiniforte Barzizza –antic servidor del rei d'Aragó i amic comú d'Abiate i d'Àvalos– li dedicà el mateix any 1440 el seu comentari dantesco en *volgare*.⁶⁸ Si aquests Ardizzone d'Abbate –així s'anomenava la lletraferida família– tenien bons contactes amb la cort montferratesa i accés privilegiat a la biblioteca de Saluzzo, és natural pensar que es preocuparien per mostrar a l'ambaixador del rei d'Aragó la joia bibliogràfica de *Le chevalier errant*. Entre altres coses, perquè sabien que, a banda de ser un insigne cambrer del duc de Milà, era un amant de la cultura escrita.

Ens consta, així mateix, que Ambrogio Scarile, soldat i cal·lígraf al servei d'un camarlenc del marquès de Montferrat, Giacomino di San Giorgio da Briandate (posseïdor d'una senyoria prop d'Alba), transcrivia, «in castro Porte Iovis [...], in camera strenuissimi d. Inici [d'Àvalos], militis»,⁶⁹ llibres clàssics que després viatjarien a Castella i a Nàpols. En una de les seues missions diplomàtiques, del 1443, D'Àvalos encarregà copiar a Scarile un volum miscel·lani titulat *Liber de militia et nobilitate* (Siena, Introdati ms. H VI 29) que incloïa la versió bruniana del relat decameronià de *Guiscardo e Ghismonda*. Aquesta *novella* inspira part de l'argument del *Curial*, així com el debat que sobre cavalleria i noblesa (*de militia et nobilitate*) sostenen en l'obra catalana L'àquesis i la duquesa de Baviera.

Comptat i debatut, podem concloure que les suggerents coincidències estructurals, argumentals, onomàstiques, etc. entre *Le chevalier errant* del Tommaso di Saluzzo i la novel·la *Curial e Güelfa* (ca. 1445-1448) no semblen producte de l'atzar. Podrien atribuir-se raonablement a la presència al Montferrat d'Enyego d'Àvalos –probable autor del *Curial*– i a les estretes relacions que mantingué aquest amb bibliòfils montferratesos radicats a la cort de Milà, on ell residia i representava el rei d'Aragó pels anys 1435-1447.

⁶⁶ Gatti 1987, p. 243.

⁶⁷ Kristeller 1989, p. 168; Bollati 2004, pp. 587-589; Toscano 2006, p. 23 i p. 56, nota 58.

⁶⁸ Martellotti 1970.

⁶⁹ Cfr. Isidro 2007, pp. 115 i 128.

BIBLIOGRAFIA

- Badel Pierre-Yves 1980, *Le «Roman de la Rose» au XIVe siècle. Étude de la réception de l'oeuvre*, Genève, Droz.
- Badia Lola 2016, Resseya d'Anonimo, *Curial e Guelfa*, introd. d'A. Ferrando, trad. de C. Calvo i A. Giordano, Roma, Aracne, 2014, «Llengua & Literatura», 26, pp. 186-188.
- Badia Lola - Torró Jaume 2017, *Informe sobre la hipòtesi d'atribució de «Curial e Güelfa» a Íñigo d'Ávalos*, publicada *on-line* en «Narpan. Espai virtual de literatura i cultura medieval», 20 pp., <http://www.narpan.net/documents/InformeCurial.pdf> [darrer accés: 15/06/2017].
- Barberà Jean-Marie (trad. i ed.) 2007, *Curial & Guelfe*, Tolosa de Llenguadoc, Anacharsis.
- Bollati Milvia 2004, *Dizionario biografico dei miniatori italiani, secoli IX-XVI*, Milano, Sylvestre Bonnard.
- Bordone Renato 1988, *Gioffredo della Chiesa*, en *Dizionario biografico degli italiani*, vol. 36, Roma, Istituto dell'Enciclopedia Treccani. Disponible també *on-line*: http://www.treccani.it/enciclopedia/gioffredo-della-chiesa_Dizionario-Biografico/ [darrer accés: 25/05/2016].
- 2008, *Une très noble joute*, en Saluzzo Tommaso III (marchese di), *Il Libro del Cavaliere Errante (BNF ms. fr 12559)*, edició bilingüe (original francès cura de Marco Piccat i Laura Ramello; traducció italiana d'Enrica Martinengo), Boves, Araba Fenice, pp. 27-35.
- Bouchet Florence 2000, *Voyage et quête de soi: le Livre du chevalier errant de Thomas de Saluces*, en Labbé Alain et al. (ed.), *Guerres, voyages et quêtes au Moyen Âge. Mélanges offerts à Jean-Claude Faucon*, Paris, Champion, pp. 31-42.
- Branca Vittore 1998, *Boccaccio medievale, e nuovi studi sul «Decameron»*, Firenze, Sansoni.
- Butinyà Júlia 1992, *De les fonts del «Curial e Güelfa» i del posat blasmador del seu autor*, «Revista de filologia romànica», 9, pp. 181-189.
- Carmona Fernando 2003, *La mentalidad literaria medieval (siglos XII y XIII)*, Múrcia, Universidad de Murcia.
- Casals Glòria 1996, *Estudi introductor*, en Ead. - Soldevila Llorenç (ed.), *Curial e Güelfa*, Barcelona, Edicions 62, pp. 5-19.
- Cognasso Francesco 1915, *L'alleanza sabauda-viscontea contro il Monferrato nel 1431*, «Archivio storico lombardo», 42, pp. 273-334 i 554-644.

- 1918 i 1919, *L'alleanza sabaudo-viscontea contro Venezia nel 1434*, «Archivio storico lombardo», 45, pp. 157-236, i 46, pp. 357-426.
- Cornagliotti Anna 1989, *Le tre 'matières' nello «Chevalier errant» di Tommaso III di Saluzzo*, «Studi piemontesi», 18, pp. 3-24.
- Costa Ricardo da et al. (trad. i ed.) 2011, *Curial e Güelfa. Anônimo do século XV*, Santa Barbara (USA), Publications of eHumanista - University of California.
- Costa Ricardo - Santos Armando A. dos 2015, *A 'Inveja' em «Curial e Güelfa» e sua representação na Arte do outono da Idade Média*, «Mirabilia», 20, pp. 159-179.
- D'Aleran Thomas III, marquis de Saluces 2001, *Le chevalier errant*, Daniel Chaubet (ed.), Genève, Centre d'études franco-italiennes - Centro di studi franco-italiani - Universitat de Torí i Savoia.
- De Conti Vincenzo 1839, *Notizie storiche della città di Casale e del Monferrato*, vol. 4, Casale, Casuccio e Comp.
- De Vicentiis Amedeo 2012, *Le don impossible. Biographies du roi et biographies du pape entre Naples et Rome (1444-1455)*, en Caby Cécile - Dessì Rosa Maria (ed.), *Humanistes, clercs et laïcs dans l'Italie du XIIIe au début du XVIe siècle*, Tournhout, Brepols, pp. 319-366.
- Difrançis Joe 1982, *A study of «Curial e Güelfa»*, en Duran Manuel et al. (ed.), *Actes del segon Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Yale, 17 d'abril de 1979)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 163-178.
- Escartí Vicent J. 2012, *La imatge de l'escriptura al «Curial e Güelfa»: usos i funcions*, en Ferrando Antoni (ed.), *Estudis lingüístics i culturals sobre «Curial e Güelfa», novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*, London, John Benjamins, pp. 253-276.
- Espadaler Anton-M. 1984, *Una reina per a Curial*, Barcelona, Quaderns Crema.
- Espadaler Anton-M. 1989, *Novelas cavallerescas del siglo XV*, Madrid, Espasa-Calpe.
- Espejo Llop d' (Lupo de Specchio) 1990, *Summa dei re di Napoli e di Sicilia, e dei re d'Aragona*, Anna Maria Compagna (ed.), Napoli, Liguori.
- Ferrando Antoni 2007 (ed.), *Curial e Güelfa*, Tolosa de Llenguadoc, Anacharsis.
- 2011, «Curial» i «Tirant», cara a cara, en Bellveser Ricard (coord.), *La novel·la de Joanot Martorell i l'Europa del segle XV*, València, Institució Alfons el Magnànim, vol. 2, pp. 415-450.
- 2012, *Introducció*, en Id. (ed.), *Estudis lingüístics i culturals sobre «Curial e Güelfa», novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*, Londres, John Benjamins, pp. XI-XVI.

- Ficino Marsilio 1987, *Il Libro dell'Amore*, Sandra Niccoli (ed.), Firenze, Olschki. Reed. *on-line* en *Biblioteca Italiana*, Roma, 2004, /www.bibliotecaitaliana.it/ [darrer accés: 25/05/2016].
- Galves Jordi 2007, «*Curial e Güelfa*», *resplendor de l'edat mitjana*, en Id. (ed.), *Curial e Güelfa*, Barcelona, Edicions 62, pp. 9-71.
- Gatti Maria Luisa 1987, *Il maestro di Casatenovo, Cristoforo Moretti e l'Umanesimo lombardo*, «Arte lombarda», 80-82, pp. 207-248.
- Giacomo (Notar) 1845, *Cronica di Napoli [ca 1490-1511]*, Napoli, Stamperia Reale.
- Isidro Manuel 2007, *Precisiones en torno a la historia y a la filiación del Ms. Bibl. Colegio Santa Cruz, 301 de Valladolid («Bellum Gallicum» de César)*, «Minerva», 20, pp. 111-129.
- Jorga Nicolae 1893, *Thomas III, marquis de Saluces. Étude historique et littéraire. Thèse présentée à l'Université de Leipzig*, Saint-Denis, Bouillant.
- Keen Maurice 1986, *La caballería*, Barcelona, Ariel.
- Köhler Erich 1991, *La aventura caballesc. Ideal y realidad en la narrativa cortés*, Barcelona, Sirmio.
- Kristeller Paul O. 1989, *Iter Italicum. Accedum Alia Itinera. A Finding List of Uncatalogued of Incompletely Catalogued Humanistic Manuscripts of the Renaissance in Italian and other Libraries*, Volume IV. *Alia itinera*, II. *Great Britain to Spain*, London - Leiden, Warburg Institute - E. J. Brill.
- Martellotti Guido 1970, *Guiniforte Barzizza (Guinifortus Barzizius, Bargigius, de Barzizius)*, en *Dizionario biografico degli italiani*, vol. 7, Roma, Istituto dell'Enciclopedia Treccani. Disponible *on-line*: http://www.treccani.it/enciclopedia/guinifortobarzizza_Dizionario-Biografico/ [darrer accés: 20/09/2016].
- Merrill Charles J. 1983, *La Güelfa i els seus models italians*, en Boehne Patricia et al. (ed.), *Actes del tercer Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Toronto, 1982). Estudis en honor de Josep Roca-Pons*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 159-168.
- Muletti Delfino i Carlo 1830, *Memorie storico-diplomatiche appartenenti alla città e dai marchesi di Saluzzo*, Saluzzo, Domenico Lobetti-Bodoni.
- Musso Olimpio 1991, *Il romanzo cavalleresco «Curial e Güelfa» e il Monferrato: note storiche*, «II Miscellanea umanistico-catalana. Quaderni della Sezione di Studi Storici Alberto Boscolo», 2, pp. 39-52.
- Nievergelt Marco 2012, *Chivalric Transformations in Fifteenth Century France*, en *Allegorical Quests, from Deguileville to Spenser*, Cambridge, D. S. Brewer, pp. 45-73.

- Notices 1798 = *Notices des extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale et d'autres bibliothèques*, Paris, Imprimerie de la République.
- Ortiz-Hernán Elami 2001, *La jerarquización social de la dama en «Curial y Güelfa»*, «Medievalia», 32-33, pp. 43-49.
- Piccat Marco 2008, *Tommaso III, marchese errante: l'autobiografia cavalleresca di un Saluzzo*, en Saluzzo Tommaso III (marchese di) 2008, *Il Libro del Cavaliere Errante (BNF ms. fr 12559)*, edició bilingüe (original francès cura de Marco Piccat i Laura Ramello; traducció italiana d'Enrica Martinengo), Boves, Araba Fenice, pp. 5-26.
- Poirion Daniel 1965, *Le poète et le prince: l'évolution du lyrisme courtois, de Guillaume de Machaut à Charles d'Orléans*, Paris, Faculté des Lettres et des Sciences Humaines de l'Université de Grenoble - Presses Universitaires de France.
- Riquer Martí de 1964, *Curial e Güelfa*, en Id., *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Ariel, vol. 2, pp. 602-631.
- 1992, *Tirant lo Blanch, novela de historia y de ficción*, Barcelona, Sirmio.
- Rosso Paolo 2008, *Marchesi letterati del Quattrocento: a settant'anni dalle ricerche di Gustavo Vinay*, en Comba Rinaldo - Piccat Marco (ed.), *La cultura a Saluzzo fra Medioevo e Rinascimento. Nuove ricerche. Atti del Convegno (Saluzzo, 10-12 febbraio 2006)*, Cuneo, Società per gli studi storici, archeologici ed artistici della provincia di Cuneo, pp. 59-106.
- Rubió Jordi 1953, *El Renacimiento en las letras catalanas*, en Díaz-Plaja Guillermo (coord.), *Historia general de las literaturas hispánicas*, Barcelona, Vergara, vol. 3, pp. 727-930.
- Saluzzo Tommaso III (marchese di) 2008, *Il Libro del Cavaliere Errante (BNF ms. fr 12559)*, edició bilingüe (original francès cura de Marco Piccat i Laura Ramello; traducció italiana d'Enrica Martinengo), Boves, Araba Fenice.
- Schnerb Bertrand 2001, *L'éducation d'un jeune noble à la cour de Philippe le Bon d'après les «Enseignements paternels» de Ghillebert de Lannoy*, en Paviot Jacques (ed.), *Liber Amicorum Raphaël de Smedt, 3. Historia (Miscellanea Neerlandica)*, Leuven, Peeters, pp. 113-132.
- Segre Cesare 1994, *Appunti su «Le chevalier errant» di Tommaso III di Saluzzo*, en Cerquiglioni-Toulet Jacqueline - Collet Olivier (ed.), *Mélanges de Philologie et de Littérature Médiévales offerts à Michel Burger*, Genève, Droz, pp. 355-360.
- Settia Aldo A. 2000a, *Giovanni IV, marchese di Monferrato*, en *Dizionario biografico degli italiani*, vol. 56, Roma, Istituto dell'Enciclopedia Treccani, pp. 131-135.
- 2000b, *Giangiaco­mo Paleologo, marchese di Monferrato*, en *Dizionario biografico degli italiani*, vol. LIV, Roma, Istituto dell'Enciclopedia Treccani, pp. 407-410.

- Soler Abel 2015, *El lèxic cortés i cavalleresc en «Curial e Güelfa»: mots patrimonials i interferències culturals*, «Anuario de estudios medievales», LV, 1, pp. 109-142.
- 2016a, *La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de «Curial e Güelfa»*, Tesi doctoral dirigida pel Prof. Antoni Ferrando, València, Departament de Filologia Catalana - Facultat de Filologia, Traducció i Comunicació - Universitat de València.
 - 2016b, *Iconografia italiana i literatura cavalleresca catalana: les al·legories de les arts liberals en «Curial e Güelfa»*, en Orazi Veronica et. al. (ed.), *Linguaggi del metareale nella cultura catalana*, Torino, Dipartimento di Lingue e letterature straniere e culture moderne - Università di Torino, pp. 41-57.
 - 2016c, *La discreta lectura de Llull a la cort napolitana d'Alfons el Magnànim*, «eHumanista/IVITRA», 10, pp. 16-26.
 - 2017a, «*Curial e Güelfa*: a Romance of Humanistic Chivalry, from the Italian Quattrocento, Written in Catalan Language», en Babbi Anna Maria (coord.) «*Curial e Güelfa*». *La cavalleria umanistica italiana nel XV secolo*, en premsa.
 - 2017b, *Enyego d'Àvalos, autor de «Curial e Güelfa»?», «Estudis Romànics», 39, pp. 137-165.*
 - 2017c, *L'atribució hipotètica de «Curial e Güelfa» a Enyego d'Àvalos (Consideracions sobre un "informe" de L. Badia i J. Torró)*, «Scripta. Revista de literatura i cultura medieval i moderna», 9, pp. 165-193. Disponible també on-line: <https://ojs.uv.es/index.php/scripta/article/view/10342> [darrer accés: 25/09/2017].
 - 2018, *Atenes i Jerusalem en el «Curial»: ambientació literària o dilema ideològic?*, «Estudis de llengua i literatura catalanes», en premsa.
- Torró Jaume 1991, *Sobre el «Curial», Virgili i Petrarca*, en Ferrando Antoni - Hauf Albert (ed.), *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de Llengua i Literatura Catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, vol. 3, pp. 149-168.
- Toscano Gennaro 2006, *Alfonso il Magnanimo (1396-1458). Un re bibliofilo tra cultura tardogotica e umanesimo latino*, en Bollati Milvia (coord.), *La «Divina Commedia» di Alfonso d'Aragona, re di Napoli (manoscritto Yates Thompson 36, Londra, British Library)*, Modena, Franco Cosimo Panini, vol. 1, pp. 13-64.
- Trigueros José Antonio 1992, *Conceptos fundamentales de la poética teórica de Dante Alighieri*, Múrcia, Departamento de Filología Francesa, Románica, Italiana y Árabe - Universidad de Murcia.
- Waley Pamela 1976, *Historical Names and Titles in «Curial e Güelfa»*, en Deyermond Alan David (ed.), *Medieval Hispanic Studies presented to Rita Hamilton*, London, Tamesis Books, pp. 245-256.

Ward Marvin J. 1984, *A Critical Edition of Thomas III, Marquis of Saluzzo's «Le Livre du Chevalier Errant»*, Chapel Hill, University of North Carolina.

Wenzel Siegfried 1973, *The Pilgrimage of Life as a Late Medieval Genre*, «Mediaeval Studies», 35, pp. 370-388.

